

مرکز ملی پژوهش‌های اسلامی
مجلس شورای اسلامی ایران

نامه بایسنغر

(سال نامه علمی - پژوهشی)

صاحب امتیاز: مؤسسه پژوهشی بایسنغر

مدیر مسئول و سردبیر: دکتر خلیل الله افضلی

مدیر داخلی: مسعود امینی

دستیار سردبیر: سیندخت تمنا

پوشه و برگ آرا: حسین علی ابراهیمی

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲ خورشیدی

شمارگان: ۵۰۰ جلد

رویه نامه: عبارت دعایی «هرات صانها الله عن الآفات و النکبات» و نظایر آن نوشته کاتبان گوناگون

نشانی پخش:

■ افغانستان، هرات، شهر نو، ضلع شمالی ارگ، پلاک ۱، ساختمان باغ شهر، مؤسسه پژوهشی بایسنغر

شماره‌های تماس: ۰۰۹۳۷۹۹۸۳۵۱۹۲ | ۰۰۱۴۲۴۵۰۲۹۳۲۱

شماره سوم نامه بایسنغر با حمایت مالی آژانس کمک و همکاری جمهوری ترکیه (تیکا) در هرات منتشر شده است.

مؤسسہ پژوهشی بایسنغر

نامهٔ بایسنغر

(سال نامهٔ علمی - پژوهشی)

(۳)

۱۴۰۲ خورشیدی

این شماره از مجله در پایگاه اینترنتی مؤسسہ پژوهشی بایسنغر به نشانی زیر قابل دسترس است:

WWW.BAYSUNGHUR.ORG

راه‌نمای نگارش مقاله

۱. مقاله باید حاصل پژوهش علمی نویسنده/نویسندگان درباره زبان و ادبیات فارسی و تاریخ خراسان کهن با تأکید بر پژوهش‌های مربوط به هرات باشد و در هیچ مجله یا مجموعه‌ای به چاپ نرسیده یا برای آن‌ها ارسال نشده باشد.
۲. مقاله به ترتیب باید شامل چکیده (۵ تا ۸ سطر) کلیدواژه‌ها (حداکثر ۵ واژه)، مقدمه (پرسش تحقیق، پیشینه تحقیق، روش و منابع)، بحث و بررسی و نتیجه باشد و از ۱۵ صفحه A4، ۲۵ سطر تجاوز نکند.
۳. ارسال چکیده انگلیسی در صفحه‌ای جداگانه همراه با مشخصات نویسنده یا نویسندگان الزامی است.
۴. منابع مورد استفاده در پایان مقاله و براساس ترتیب الفبایی نام خانوادگی نویسنده به شرح زیر آورده شود:
کتاب: نام خانوادگی، نام، (تاریخ انتشار)، عنوان مقاله (داخل ()), نام نشریه، دوره/سال، شماره، شماره صفحات مقاله.
مجموعه‌ها: نام خانوادگی، نام، (تاریخ انتشار)، عنوان مقاله (داخل ()), نام ویراستار یا گردآورنده، نام مجموعه مقالات، محل نشر: نام ناشر، شماره صفحات مقاله.
سایت‌های اینترنتی: نام خانوادگی، نام نویسنده، تاریخ استفاده از سایت اینترنتی (داخل []، عنوان موضوع (داخل ()), نشانی سایت اینترنتی.
۵. ارجاعات در متن مقاله به صورت پانویس (نام خانوادگی، نام، نام کتاب یا مقاله، تاریخ انتشار، شماره صفحه) نوشته شود.
۶. نقل قول‌های مستقیم بیش از ۵ سطر در صورت جدا از متن با فرورفتگی (نیم سانتیمتر) از دو طرف درج شود.
۷. توضیحات تکمیلی و معرفی منابع بیشتر در پیوند به موضوعات مختلف، در

یادداشت‌های مقاله ارائه شود.

۸. مقاله بر اساس شیوه‌نامه مؤسسه پژوهشی بایسنگرکه در وب‌سایت مؤسسه قابل دسترس است، تنظیم شود. در صورت لزوم، مجله در ویرایش ادبی مقالات بدون تغییر محتوای آن آزاد است.

فهرست

- راه‌نمای نگارش مقاله ۵
- سرنامه ۱۱
- بخش نخست؛ جست‌وجو** ۱۷
- پیوند داستان سرایی عامه و مذهب عامیانه: بررسی نقش بی‌بی سستی در ابومسلم‌نامه ۱۹
دکتر آمنه ابراهیمی
- معروف بغدادی و نخستین فعالیت‌های کارگاه بایسنغر میرزا ۳۹
دکتر شیوا میهن
- محزّر مجالس العشّاق؛ سلطان حسین بایقرا ۸۳
دکتر مهدی بیلافی
- آئینه‌شاهی؛ واکاوی اندیشه مولانا حسین واعظ کاشفی در تکوین مکتب سیاسی هرات ۱۱۱
دکتر داوود عرفان
- آگاهی‌های تازه درباره‌ی امیر جمال الدین عطاء الحسینی ۱۳۳
دکتر خلیل‌الله افضلی
- مقایسه‌ی افسانه‌ها و حکایت‌های مقدمه‌ی شاهنامه‌ی بایسنگری با روایت‌های شفاهی ۱۷۳
دکتر محمد جعفری قنواتی
- پژوهشی در آب‌انبارهای محله‌ی قضاّت در شهر کهنه‌ی هرات ۱۸۵
غلام‌محمد عاصم و دکتر تتسویا اندو | برگردان از انگلیسی؛ طه آور
- جعفر بایسنگری؛ حیات، هنر و شیوه ۲۰۹
سید امیر منصوری
- اولنگ‌اولنگ، ترانه‌ی مراسم عروسی مردم هرات ۲۴۷
دکتر اسدالله شعور

- آرامگاه محمد غازی در فوشنج ۲۸۱
 دکتر برنارد اوکین | برگردان از انگلیسی: سیندخت تمنا
- تکمله‌ای بر مقاله «آرامگاه محمد غازی در فوشنج» و آخرین مرمت این بنا ۳۱۵
 سیندخت تمنا
- بخش دوم؛ هرات‌شناسی** ۳۲۷
- تذکره الصالحین یا حصه سوم رساله مزارات هرات ۳۲۹
 دکتر محمد شعیب مجددی
- مقامات مولانا کلان زیارتگاهی ۳۴۹
 دکتر عارف نوشاهی
- دو فرمان سلطان حسین بایقرا در آرشیو ملی افغانستان در کابل ۳۷۷
 دکتر شیوان ماهندرا راجا | برگردان از انگلیسی: معصومه نظری
- نگاهی به کتاب مروارید خراسان؛ تاریخ هرات ۴۰۱
 رادک سیکورسکی | برگردان از انگلیسی: دکتر سید رضا کاظمی
- نگاهی به کتاب مروارید خراسان؛ تاریخ هرات ۴۰۹
 دکتر کریستینا نوله کریمی | برگردان از انگلیسی: دکتر سید رضا کاظمی
- نگاهی به کتاب تاریخ هرات از چنگیزخان تا امیر تیمور ۴۱۳
 دکتر شیوان ماهندرا راجا | برگردان از انگلیسی: سید وهاب فروغ طبیبی
- بازتاب اندیشه‌های جامی در آثار منطقه ۴۲۳
 دکتر محمد افضلی
- معرفی کتاب قدرت، سیاست و مذهب در ایران عهد تیموری ۴۳۵
 دکتر داوود عرفان
- مرواریدی در هرات ۴۴۳
 دکتر اسراء السادات احمدی
- کتابخانه‌های آبدان مسجد جامع هرات ۴۵۱
 دکتر خلیل‌الله افضلی
- از نامه ادبی هرات ۴۵۷
 عبدالغفور سنگانی
- جایابی باغ نعمت‌آباد و بناهای بازمانده از آن ۴۶۵
 مسعود امینی
- خانقاه پوران ۴۸۷
 حمیدالله کامگار

۴۹۵	بخش سوم؛ هریوکان
۴۹۷	پهلوان محمد ابوسعید و ترجمه فارسی رساله حالات پهلوان محمد مقدمه: مسعود امینی برگردان رساله از ترکی جغتایی: احمد حسینی مروی
۵۲۱	بخش چهارم؛ عرضه داشت
۵۲۳	گزارش کاری مؤسسه پژوهشی بایسنغر
۵۳۳	بخش پنجم؛ تازه درگذشتگان
۵۳۵	غلام حیدر اسیر هروی
۵۳۹	محمد آصف فکرت هروی
۵۴۳	فضل الله زرکوب
۵۴۹	دکتر اسدالله حبیب
۵۵۵	عبدالله سمندر غوریانی
۵۶۵	عبدالکریم تمنا
۵۶۹	محمد شاه واصف باختری
۵۸۱	گزارش مختصری از برنامه های بازسازی دفتر تیکا در هرات

سرنامه

در شماره نخست و دوم نامه بایسنغر (۱۳۹۸ و ۱۳۹۹ خورشیدی) آرزومند آن بودیم که بازه زمانی نشریه را از سال نامه به دو فصل نامه تغییر دهیم اما شوربختانه دو سال و اندی از موعد مقرر شماره سوم گذشت. این امر عوامل مختلفی داشت، بدون شک عامل عمده و اساسی آن سقوط نظام جمهوریت در سال ۱۴۰۰ خورشیدی بود. این تحوّل سیاسی بر زندگی بسیاری از مردم و فعالیت بیشتر نهادهای خصوصی تأثیرات منفی گذاشت. فراهم شدن یک فرصت مطالعاتی برای مدیر مؤسسه در یکی از دانشگاه‌های مغرب‌زمین و گرفتاری‌های شغلی و تحقیقی جدید عامل دیگری بر این امر بود. روند طولانی جمع‌آوری مقالات از داخل افغانستان نیز عامل دیگری است که از همان شماره نخست ما را آزرده است. از همان ابتدای کار، عزم کار خوب، ما را بیشتر با پژوهشگران بیرونی مواجه ساخت. پژوهشگران داخلی متأسفانه به علت دسترسی محدود به منابع، استفاده اندک از منابع زبان‌های دیگر، دغدغه‌های معیشتی و فشار ناشی از آن، عدم حمایت نهادها و مؤسسات دولتی و خصوصی و ... در موارد قابل توجهی قادر به ارائه تحقیقات در سطح قابل قبولی نیستند. پس از مدت‌ها کار با پژوهشگران داخلی در فرجام به این نتیجه رسیدیم که بهتر است در این دوره بیشتر بر ترجمه مقالات و مطالب تکیه کنیم. البته نباید از یاد برد که استفاده از پژوهشگران داخلی در بسا حوزه‌ها (فرهنگ عامه، لهجه‌شناسی، ساحات و بناهای تاریخی، پژوهش‌های قوم‌شناسی، تحقیقات میدانی و ...) ضروری، و ما متعهد به تعامل و کار با آن‌ها هستیم.

در مراحل پایانی نمونه‌خوانی و برگ‌آرایی مجله بودیم که با موج زلزله‌ها و پس‌لرزه‌های مرگبار هرات مواجه شدیم که این هم اندکی کار را با تأخیر روبرو ساخت. هرات و به‌ویژه شماری از روستاهای شهرستان زنده‌جان این شهر در ماه مهر/میزان ۱۴۰۲ خورشیدی شاهد زلزله‌های

ویرانگری بود که در این حوادث بیش از دوهزار هموطن ما جان خود را از دست دادند و برده‌ها بنای تاریخی به شمول مسجد جامع هرات آسیب‌های جدی وارد شد که تا اکنون و هنگام نگارش این مقدمه ارزیابی و سنجش نشده‌است. یک ماه کامل اهالی هرات و روستاهای بسیاری ازین شهر بر اثر پس‌لرزه‌های پی‌هم حال خوشی نداشتند و شمار بسیار زیادی از مردم خانه و سرپناه خود را از دست دادند. ما با آرزوی برگشتن هر چه زودتر ثبات و آرامش به هرات، این شهر گرامی، رویه جلد این شماره از نامه بایسنغر را به عبارت دعایی پرتکرار «هرات صانها الله عن الافات» از کاتبان و نویسندگان مختلف در اعصار گوناگون اختصاص دادیم. عبارات انتخاب شده به قلم کاتبان و خوش‌نویسان برجسته از جمله خواجه اختیار منشی، عبدالله مروارید، جعفر بایسنغری، شمس‌الدین بایسنغری و بعضاً کاتبان گمنام و ناآشنایی است که کتابت آثارشان را با این جمله به پایان بردند. این عبارات جز آن که خواسته و آرزوی آنان و ماست، حکایت از یک سنت تاریخی در کتابت و نسخه‌نویسی هرات نیز دارد. باشد که این دعای کاتبان تکثیر شود و خداوند آن را در حق این شهر و ساکنان آن مستجاب گرداند. این همه عذر برای توجیه تأخیر در انتشار نامه بایسنغر آوردیم اما خوش‌بختانه در این مدت مؤسسه با کمک همکاران، دستاوردهای دیگری داشت که از کنار آن‌ها نباید با شتاب گذشت. چاپ ده اثر درین دو سال، پررنگ‌ترین دستاوردی است که تلخی این همه تأخیر را بر ما شیرین می‌سازد. چارایماق و شاخه‌های آن (ترجمه از انگلیسی)، فتح طوائف جمشیدی (روایت کوچ اجباری جمشیدی‌ها از هرات به خوارزم در سده سیزدهم) (ترجمه از ترکی جغتایی)، خاطرات یک آموزگار (یادداشت‌ها و خاطرات بصیره ساعی)، شهر شعر (دفتر شعر سایه طبیبی حیدرزاده)، دودمان کرت هرات (ترجمه از انگلیسی، پایان‌نامه دکتری رشته تاریخ دانشگاه کلمبیا، آمریکا)، تپش‌ها و زنج‌ها (مجموعه مقالات اجتماعی، تاریخی و فلسفی علی محمد زهما)، سال‌های پرتلاطم (علی محمد زهما و خاطرات افغانستان) (ترجمه از آلمانی)، سیر ادب و سبک‌های ادبی منظوم در دوره‌های ملوک غور و آل کرت هرات (پایان‌نامه دکتری رشته ادبیات فارسی در دانشگاه تهران)، بررسی شعر پایداری در افغانستان (پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته ادبیات فارسی در دانشگاه فردوسی مشهد) و محبوب القلوب (ترجمه از ترکی جغتایی) علی‌شیر نوایی از آثاری است که در این مدت منتشر شدند.

از دیگر فعالیت‌های ما در این مدت تهیه بانک کتب و نسخ مقامات و مناقب صوفیان سده‌های دوازده تا چهارده هجری قمری هرات و ولایات شمال غرب افغانستان است. در این مدت ۱۰ نسخه مختلف از مناقب صوفیان را گردآوری کردیم. این گونه تصوفی تا کنون در ادبیات فارسی افغانستان بررسی نشده و مملو از ناگفتنی‌هاست. به دست آمدن این همه

نسخه به اطلاعات تازه‌ای منتهی می‌شود و سبب گشودن دریچه‌ای از تحقیق به روی ادبیات فارسی مناطق شمال غرب افغانستان در سده‌های دوازدهم و سیزدهم هجری می‌گردد. اگر نگاه زودگذری به کارنامه مؤسسه در چند سال پسین بیفکنیم مؤسسه در بخش مطالعات تاریخی هرات توفیقات ارزشمندی داشته‌است. تمرکز ما بیشتر روی دوره‌هایی بوده که منابع کمتری در آن خصوص تاکنون منتشر شده‌است. این تمرکز در گام نخست روی دوره آل کرت و سپس دوره صفوی بود. در گام بعدی به هرات در دو سده نخست هجری، دوره مغول و دوره سدوزایی توجه کرده‌ایم و چندین اثر را آماده چاپ داریم. در عرصه قوم‌شناسی نیز توفیقات ما چشمگیر بود. یک کتاب درباره جمشیدی‌ها از ترکی به فارسی و یک کتاب درباره چارایماق از انگلیسی به فارسی، برگردان کردیم. در خصوص بختیاری‌ها، تیموری‌ها، سادات و ... نیز تحقیقاتی در دست انجام داریم. در شناخت خانواده‌های قدیمی هرات نیز تحقیقات ارزشمندی انجام شد. خاندان مولانا عبدالرحمن جامی، میر جمال الدین عطاء الحسینی، میرزا ارشد برنابادی، ملاگندم علی و قاضی عبدالله سروسرستانی از جمله این بررسی‌هاست که یا به صورت مقالات و یا هم در مقدمه کتاب‌های گوناگون منتشر شده‌است.

در حوزه تحقیقات بناهای تاریخی تلاش‌های خود را گسترش دادیم. پژوهش، ترجمه، ارائه نقشه و پلان خانقاه پوران، خانقاه ملای کلان در زیارتگاه، خانقاه میرزا طاهر برنابادی در برناباد، خانقاه زنده‌جان، باغ نعمت‌آباد، باغ جهان‌آرا، حوض‌های محله قضاات در شهر کهنه هرات، کتیبه‌های سلطانعلی مشهدی، حسن خان شاملو، شاه طهماسب، موقوفات امیر شجاع‌الدین محمد برندق همگی در گازرگاه، کتیبه موقوفات مزار ابوالولید آزادانی، کتیبه مزار محمد پهلوان در باغ نظرگاه، کتیبه‌های خانقاه چشت و ... از جمله این کوشش‌هاست.

و اما در این شماره؛ بخش جست‌وجو حاوی ده مقاله علمی - پژوهشی است. از محورهای این بخش آگاهی‌های تازه در مورد اشخاصی چون جمال الدین عطاء الحسینی، معرفی جعفر بایسنغری و شیوه‌های خط او از چشم‌انداز آثار خودش، واکاوی شخصیت حسین واعظ کاشفی و نقش او در تولید فکر سیاسی عصر تیموریان، معرفی معروف بغدادی و نخستین کارهای کارگاه بایسنغر میرزا؛ فرهنگ عامیانه از جمله پیوند داستان‌سرایی عامه با ذهنیت‌های مذهبی عامیانه از چشم‌انداز داستان بی‌بی سستی و نقش او در ابومسلم‌نامه، معرفی مقدمه شاهنامه بایسنغری و مقایسه آن با روایت‌های شفاهی، گستره و ریشه تاریخی ترانه اولنگ‌اولنگ در مراسم عروسی مردم هرات، ارائه شواهد و قراین درون‌متنی و برون‌متنی فراوان در انتساب مجالس العشاق به سلطان حسین بایقرا، پژوهشی در آب‌انبارهای شهر کهنه هرات (ترجمه از زبان انگلیسی) و پژوهشی در باب آرامگاه محمد غازی در فوشنج هرات

(ترجمه از انگلیسی) می‌باشد. این مقالات بر اساس تاریخ دریافت مرتب شده‌اند. در بخش دوم (هرات شناسی)؛ جایابی باغ نعمت آباد و بناهای بازمانده از آن، معرفی خانقاه پوران، مروری بر دوره سوم مجله ادبی هرات (از ۱۳۴۳ به بعد)، معرفی شماری از کتاب‌های تازه چاپ شده و مهم درباره هرات، معرفی نسخه خطی تذکرة الصالحین از نورالدین مفلس هروی و نسخه خطی مقامات مولانا کلان زیارتگاهی و معرفی دو فرمان از سلطان حسین بایقرا در آرشيو کابل (برگردان از انگلیسی) را شامل است. باید افزود که به جای معرفی سکه در این شماره به معرفی کتیبه‌های آبدان مسجد جامع هرات پرداختیم.

در بخش هریوکان با پهلوان محمد ابوسعید از پهلوانان عصر تیموری در هرات و ترجمه فارسی رساله حالات پهلوان محمد نوشته امیر علی شیر نوایی برای بار نخست آشنا خواهیم شد.

بخش عرضه داشت به گزارش‌های کاری مؤسسه پژوهشی بایسنغر، معرفی تازه‌های نشر و معرفی برنامه‌های فرهنگی و ادبی مؤسسه اختصاص یافته‌است.

بخش تازه درگذشتگان به شماری از نامبرداران فرهنگی در افغانستان پرداخته که به تازگی (بعد از نشر شماره دوم نامه بایسنغر)، جهان را وداع گفته‌اند. غلام حیدر اسیر هروی، محمد آصف فکرت هروی، فضل‌الله زركوب، دکتر اسدالله حبیب، عبدالله سمندر غوریانی، عبدالکریم تمنا، محمدشاه واصف باختری از ادبای برجسته‌ای هستند که در این بازه زمانی درگذشته‌اند. در خاتمه پیوستی را از گزارش‌های دفتر تیکا در حفظ و مرمت بناهای تاریخی شهر هرات آورده‌ایم.

با وضعیت به وجود آمده و مشکلات مالی فراوان امید داریم و تلاش می‌کنیم تا بتوانیم نشریه را هر چند با تأخیر، همچنان منتشر کنیم و این چراغ تازه فروخته را روشن و پرفروغ نگاه داریم. در پایان از دانشگاه کالیفرنیا - لس آنجلس^۱ و همه همکارانم در گروه زبان‌ها و فرهنگ‌های خاور نزدیک^۲ در دانشکده علوم انسانی این دانشگاه به‌ویژه دکتر علی بهداد^۳ رئیس مرکز مطالعات خاور نزدیک و همچنین دکتر دومینیکو انجینیتو^۴ و دکتر لوک یاربرو^۵ که از نامه بایسنغر و نگارنده حمایت کردند، سپاس‌گزاری می‌کنم. از ریاست آژانس کمک و همکاری جمهوری ترکیه (تیکا) در هرات و رئیس آن آقای عرفات دنیز، نیز بسیار ممنونم که انتشار این

1. University of California – Los Angeles (UCLA)

2. Near Eastern Languages and Cultures (NELC)

3. Dr. Ali Behdad, (Professor and Director, Center for Near Eastern Studies)

4. Dr. Domenico Ingenito (Associate Professor, Department of Near Eastern Languages and Cultures, UCLA)

5. Dr. Luke Yarbrough (Associate Professor, Department of Near Eastern Languages and Cultures, UCLA)

شماره را بر عهده گرفتند. در پایان از همه همکارانم در هرات به ویژه آقای مسعود امینی که در بازخوانی و ویرایش نهایی این مجموعه به من کمک کردند، نیز تشکر می‌کنم.

خلیل‌الله افضلی
آبان‌ماه ۱۴۰۲ خورشیدی

